

*Сања Поповић**

Самостални истраживач, Београд

НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У УСЛОВИМА ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ**

Сажетак

Вештачка интелигенција, делујући у својој свеобухватној физичкој и свеприсутној дигиталној димензији, фундаментално трансформише многе интимне и јавне аспекте нашег свакодневног живота. Њена константна и све интензивнија присутност, која се огледа у све већем броју уређаја и апликација, одражава растућу друштвену тенденцију да се, у потрази за брзим саветима или ефикасним решавањем различитих личних и професионалних проблема и задатака, у потпуности и са све већим поверењем препустимо сложеним алгоритмима. У јавном дискурсу, често се са ентузијазмом наглашава њен неспорни потенцијал у подстицању економског раста, убрзању технолошког развоја и остваривању других мерљивих позитивних ефеката на друштво у целини. Међутим, у сенци ових обећавајућих наратива, у великој мери се занемарују значајни изазови пред којима се неминовно налазе основна

* Имејл: porovic.sanya@yahoo.com; ORCID: 0009-0007-6574-6953.

** Рад представља резултат истраживања спроведених у оквиру израде докторске дисертације.

права и слободе појединаца у овом новом технолошком окружењу. У даљем тексту, аутор ће настојати да пажљиво и систематично упозна читаоце са основним концептом људских права као темељним цивилизацијским достигнућем, њиховом богатом теоријском позадином која се развијала кроз историју филозофске и правне мисли, као и њиховом кључном улогом у актуелној и све интензивнијој дискусији о етичким, правним и друштвеним импликацијама савремене вештачке интелигенције. Од многобројних сложених и отворених питања која неминовно покреће све бржи развој и све шира примена вештачке интелигенције, нарочито у осетљивој области људских права, у наставку овог рада, аутор ће издвојити и критички се осврнути на, према мишљењу значајног броја стручњака и посматрача, најугроженија права која све чешће доспевају у сам центар интересовања, не само академске и научне заједнице већ и шире забринуте јавности. Та права су: право на приватност у дигиталном добу, принцип недискриминације у контексту алгоритамског одлучивања, слобода изражавања у онлајн простору, као и право на рад, које је нераскидиво повезано са све актуелнијим проблемом потенцијалне масовне незапослености и све израженије неједнаке расподеле економског богатства у друштву.

Кључне речи: алгоритми, приватност, пристрасност, дискриминација, незапосленост, слобода изражавања

УВОД

Вештачка интелигенција (ВИ), сваким даном, све више осваја нашу стварност, обликујући начин на који се друштва и њихове институције одржавају, организују и контролишу. Фокусирана је на развој интелигентних система са карактеристикама сложеног понашања, које даље води извршавању одређених задатака и постизању конкретних циљева. Делујући у својој физичкој или дигиталној димензији, вештачка интелигенција перципира своје окружење кроз прикупљање података, анализира их и обрађује, а затим одлучује о акцији коју је потребно предузети, како би се постигао дати циљ. ВИ има потенцијал да трансформише многе аспекте нашег живота, побољшавајући ефикасности рада, помажући нам да боље разумемо свет око себе и поједностављујући нашу свакодневицу, у распону од алата за препознавање лица до аутономних возила, претраживача, алата за превођење итд. Вештачка интелигенција је већ увелико трансформисала многе индустрије последњих година и незауостављиво привлачи светске наслове. Поседује капацитет за унапређење не само квалитета живота појединца, већ и економског и социјалног благостања.

Иако системи ВИ имају многе предности, они такође са собом носе и значајне ризике, стварајући широк спектар моралних и правних дилема. Сходно томе, последњих година је дошло до огромног пораста размишљања о утицају вештачке интелигенције на друштво и политику, ако се узме у обзир укупни темпо технолошких иновација, чију је брзину све теже испратити. Међутим, од изузетне је важности бити свестан и потенцијалних ризика вештачке интелигенције, њених негативних друштвених последица и могућности злоупотребе. Иако примена савремених технологија доноси бројне користи и отвара нове могућности за друштвени и економски развој, истраживања указују да технолошки напредак истовремено може довести до продубљивања друштвених неједнакости, угрожавања приватности, манипулације јавним мњењем, као

и трансформације друштвених односа и образаца понашања, због чега је неопходно критички сагледавати његове потенцијално неповољне ефекте (Luknar 2025a; Luknar 2025b). У даљем раду, након упознавања са суштинским карактеристикама вештачке интелигенције, осврнућемо се на посебно осетљив проблем, који можда представља и најважнији изазов за појединце али и технологију у целини. Приметан је недостатак пажње када се говори о начину на који различите технологије могу да утичу на основна људска права и слободе. Алгоритми, који представљају основ функционисања вештачке интелигенције, могу да побољшају већ постојеће предрасуде, могу да дискриминишу појединце на различитим основама, као и да угрозе нашу безбедност. Употребом различитих услуга и производа који су базирани на технологијама вештачке интелигенције, долази до могућности угрожавања основних права појединаца, најпре због неравнотеже интереса који се остварује развојем и употребом система ВИ и права и слобода који се тиме доводе у питање. Технологија је поставила фундаментална питања о томе шта треба да радимо са овим системима, затим шта сами системи треба да раде, које све ризике укључују, како их можемо контролисати и заштитити се од истих.

ЉУДСКА ПРАВА КАО НОРМАТИВНИ ТЕМЕЉ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Тежња за заштитом достојанства свих људи, чини саму срж појма људских права и слобода, стављајући личност појединца у средиште пажње. „Залагање за људска права је у првом реду заступање идеје да свако људско биће самим тим што је такво, има своја права, те му се она морају признати” (Dimitrijević, Raunović i Đerić 1997, 171). Најједноставнији начин за разумевање људских права, те шта представљају, јесте схватање да се заснивају на општем вредносном систему посвећеном неповредивости живота, који је уједно и оквир за изградњу система људских права, заштићених нормама

и стандардима прихваћеним у међународној заједници. Међутим, уверење многих у постојање људских права и потребу њихове заштите, не одговара на конкретно питање, која су то права?

Уколико се осврнемо на правну литературу, људска права се обично одређују као скуп права и слобода која припадају свим људима. Уз ово одређење, често се додају и речи које упућују на неотуђивост права и њихово природно порекло. Тако се каже да се човек рађа слободан, са свим правима и слободама које припадају и другим људима. Сви људи, обдарени су истим корпусом људских права, без обзира на то у којој држави живе, нити она зависе од воље државне власти. „Појединац остаје господар својих права, чак и ако она нису записана у уставу или неком другом правном документу” (Gaјin 2012, 15).

Идеја људских права има корене у антици, али је јасније обликована у средњем веку, у доба апсолутних монархија. Појам људских права у данашњем смислу, развио се као одговор на страдања и злочине у Првом и Другом светском рату, када више није било могуће оправдавати равнодушност, као ни апсолутни суверенитет државе. Људска права имају морално утемељење и урођена су сваком човеку самим тим што је људско биће. „Она се не дугују држави, колико год она демократска била и постоје без државе, независно од њене воље” (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7). Свој прави смисао остварују управо у регулисању односа појединца и државе. „Највећи број права постоји управо према држави: њима се она или ограничава или се тражи њено активно деловање” (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7). Међу прва права убраја се, на пример, право на приватност, које обавезује државу да се не меша у сферу наших личних и приватних послова. Насупрот томе, међу друга права спада право на образовање, које подразумева обавезу државе да својим грађанима обезбеди одређени ниво школовања доступан свима (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7–8).

Када говоримо о улози људских права у модерном, демократском друштву, она није само у њиховој моралној снази, већ и у њиховој правној обавезности. „Људска права и слободe представљају специфичну друштвену филозофију која се бави правним и стварним положајем појединаца и група, пре свега њиховом заштитом од незаконитих поступака власти, али и обезбеђивањем услова за њихов несметан опстанак и развој” (Krivokapić 2017, 10).

Кроз историјски развој, каталог људских права постепено се ширио, најпре у оквиру унутрашњег, а потом и међународног права. Проширивању је допринело препознавање до тада непотврђених вредности, затим јачање аутономије и достојанства жене и мушкарца, као и утврђивање демократских начела. Тај процес и даље траје јер се непрестано појављују захтеви за признавање нових права, нова права се нормирају, а тумачења већ постојећих се шире (Dimitrijević, Paunović i Đerić 1997, 171).

Људска права су регулисана многобројним правилима међународног права, које дефинише правила понашања међународних субјеката, пре свега држава и самим тим, међународно право поставља општи минимум права, које су државе дужне да поштују и пружају својим грађанима. Сви људи на свету уживају та права непосредно, на основу међународног права, које се темељи, највећим делом, на Повели Уједињених нација, у којој се, као један од циљева УН наводи „унапређивање и подстицање људских права и основних слобода за све, без разликовања по раси, полу, језику и вероисповести” (Уједињене нације 1945, чл. 1. ст. 3). Под изразом „људска права” подразумева се скуп бројних појединачних права и слобода, најчешће кодификованих у одређеним правним актима. Данас ови каталози права превасходно проистичу из међународних конвенција и других аката међународног права. Најпознатији од ових докумената јесте Универзална декларација Уједињених нација о људским правима, коју је Генерална скупштина усвојила 1948. године (Gajić 2012, 130). Поред ње, ту су

још и међународни уговори којима су државе слободно приступиле, попут Међународног пакта УН о грађанским и политичким правима и Међународног пакта УН о економским, социјалним и културним правима, оба из 1966. године, затим Конвенције о правима детета или Европске конвенције о људским правима.

Током шездесетих година, у фокусу је била борба против расне дискриминације и апартхејда, што је довело до усвајања две конвенције: о укидању расне дискриминације и о спречавању злочина апартхејда. Након тога следе Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, Конвенција против мучења и другог окупног, нечовечног или понижавајућег поступања и кажњавања, као и већ поменута Конвенција о правима детета, акти који посебну пажњу посвећују потребама осетљивих друштвених група (Benedek i Nikolova 2003, 26). У случају Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена из 1979. године, на великој важности је добио тзв. проблем резерви, који представља општи проблем међународних уговора о људским правима, обзиром на то да су бројне муслиманске земље резервама покушавале да ограниче основна људска права жена. Према начелу недискриминације, државе морају да поштују и обезбеђују сваком појединцу на својој територији сва људска права, без било какве дискриминације у погледу расе, боје коже, пола, језика, вере, политичког или другог мишљења, затим националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или другог статуса. Сходно томе, Протоколом бр. 12 уз Европску конвенцију о људским правима прописује се општа забрана дискриминације од стране било које јавне власти (Benedek i Nikolova 2003, 26).

Сви ови уговори садрже каталоге људских права у којима се посебна права набрајају. Она се обично и грубо деле на грађанска и политичка права, са једне стране, у која спадају право на живот, право на правично суђење, имовину, слободу изражавања или слободу мисли, савести и вероисповести, а са друге, на економска, социјална и културна права, попут

права на храну, права на здравствену негу или образовање. Грађанска и политичка права потичу из класичних схватања либералне демократије, по којима држава не треба да се меша у приватну сферу појединца, осим у случају када је то апсолутно неопходно. Економска, социјална и културна права са друге стране, захтевају активно ангажовање државе како би се живот грађана побољшао и унапредио. Поред каталога права која међународни уговори штите, они предвиђају и посебне механизме којима се поштовање истих контролише у пракси – Европском конвенцијом о људским правима, формиран је и Европски суд за људска права у Стразбуру, којем се, под одређеним условима, може обратити било који становник Европе како би заштитио своја права.

Људска права, наравно, не постоје само у међународном праву, већ и у унутрашњем праву конкретне државе. На општем нивоу, људска права су заштићена и регулисана највишим актом државе – Уставом, док се ближе и подробније уређују законом и другим правним актима, што даље води чињеници да се међународно и унутрашње право међусобно допуњују. Међународно право поставља општи минимум који се мора поштовати, док државе својим правом могу пружити и значајно веће гаранције. Суштински гледано, најбоља заштита људских права су сами грађани који своја права познају, штите их демократским средствима и негују солидарност са жртвама кршења људских права.

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО ТЕХНОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН

Вештачка интелигенција (ВИ) представља област која је усмерена на развој интелигентних система способних да испољавају сложене облике понашања ради извршавања одређених задатака и постизања постављених циљева. ВИ одражава најновија технолошка достигнућа која обухватају различите технологије и управо су оне, из темеља промениле начин на који се организујемо и живимо. Нове технологије,

које своје упориште имају у подацима, подстакле су развој вештачке интелигенције укључујући повећану аутоматизацију задатака које обично обављају људи. ВИ има потенцијал да трансформише многе аспекте нашег живота, побољшавајући ефикасност рада, помажући нам да боље разумемо свет око себе и поједностављујући нашу свакодневицу. Многи сматрају да вештачка интелигенција представља крај људске контроле над машинама, док је са друге стране распрострањено мишљење да ће ВИ технологија помоћи човечанству да одговори на неке од својих најхитнијих изазова. Иако ни једно од наведених тумачења можда није тачно, разлози за забринутост у погледу утицаја вештачке интелигенције на основна људска права и слобода, о којима ће у даљем тексту бити више речи, су све присутнији.

Општеприхваћена дефиниција вештачке интелигенције не постоји, нити постоји сагласност око тога шта је ВИ и чиме се она заправо бави. Независна експертска група високог нивоа за вештачку интелигенцију Европске комисије – *AI HLEG*, дала је следећу дефиницију: „Изразом вештачка интелигенција означавају се системи који показују интелигентно понашање тако што анализирају своје окружење и изводе радње уз одређени степен аутономије ради постизања одређених циљева. Системи темељени на вештачкој интелигенцији могу бити само софтверски и деловати у виртуалном свету (нпр. гласовни асистент, софтвер за анализу слике, претраживачи, системи препознавања гласа и лица) или вештачка интелигенција може бити уграђена у хардверске уређаје (нпр. напредни роботи, аутономни аутомобили, дронови или апликације за интернет ствари¹)” (High-Level Expert Group on Artificial Intelligence 2019, 1).

¹ Интернет ствари (*Internet of Things – IoT*) представљају мрежу физичких објеката – геџета, возила, зграда у које су уграђени разни сензори, софтвер и конекција на мрежу, како би ти објекти могли да сакупљају и размењују податке. *IoT* омогућава да уређаји буду даљински контролисани преко постојеће мрежне инфраструктуре, што омогућава интеграцију физичког света са рачунарским системима, чији је резултат већа ефикасност, тачност и економски бенефит.

Јанчић и Николић сматрају да се под интелигенцијом обично подразумева способност усвајања, памћења и обраде одређених знања (Јанчић и Николић 2022, 9). Иако постоји схватање по којем је централни циљ вештачке интелигенције опонашање људске интелигенције, већина њених подобласти има другачији циљ. Упркос широко распрострањеном недостатку познавања ове области, ВИ је технологија, која као алат широког спектра дефинитивно трансформише сваки слој живота. „Вештачка интелигенција систематизује и аутоматизује интелектуалне задатке и стога је потенцијално значајна за сваку сферу људске интелектуалне активности” (Milosavljević 2015, 1). Чињеница је да је вештачка интелигенција све присутнија у нашим животима, што одражава заправо растућу тенденцију да се за савете или решавање одређених проблема и задатака у потпуности препустимо алгоритмима. ВИ је саставни део нашег свакодневног живота кроз употребу различитих алата, паметних телефона, лаптопова, дронова и виртуелних асистената, затим током вожње аутомобила са ауто-пилот системом или учења страног језика. Место примене је пронашла у најразличитијим областима, почев од подршке у домаћинству, затим од саобраћаја, енергетике, медицине, финансија, јавних услуга до војног сектора. Мултидисциплинарност коју поседује јесте одраз њеног озбиљног капацитета. Алгоритми могу да ураде било шта, што је могуће кодирати, докле год имају приступ неопходним подацима и потребној брзини у одговарајуће дизајнираном оквиру који омогућава извршавање одређених задатака.

Ефикасност самих алгоритама се све више повећава кроз „велике податке”, односно доступност огромне количине података о свим људским активностима, као и другим процесима у свету око нас (дигиталне информације, сателитски снимци, визуелне информације, текст, итд.), који омогућавају одређеној врсти вештачке интелигенције познатој као „машинско учење” да откривањем образаца изведе конкретне закључке о томе шта ће се следеће

десити. ВИ се дакле, развија изузетно брзим темпом захваљујући енормном напретку у областима као што су процесуирање природног језика, визуелно препознавање, аналитичке технике, брзине обраде и поменуто машинско учење. Софтверски системи ВИ доносе одлуке које обично захтевају људски ниво стручности, помажући људима да предвиде проблеме или да их решавају, радећи на намеран, интелигентан и прилагодљив начин, поседујући способност учења као и прилагођавања у току доношења одлука.

Од изузетне је важности пак, бити свестан и потенцијалних ризика ВИ, негативних утицаја и последица, као и злоупотреба система. Академска заједница, цивилно друштво, доносиоци политичких одлука, медији и тела која се баве људским правима, обратили су велику пажњу на развој вештачке интелигенције, при чему је добар део те пажње усмерен на њен потенцијал у економском расту, развоју и другим позитивним ефектима. Оптимизација пословних процеса уз машинско учење може подићи продуктивност, створити нову вредност и допринети расту запослености. Уједно може заменити досадне и опасне задатке са којима се многи радници суочавају и омогућити им да се концентришу на занимљивије аспекте (Russell and Norvig 2021, 986).

Позитивни ефекти које доноси употреба ВИ, праћени су и многобројни изазовима који се односе на појединце и представљају угрожавање људских права. Приметан је недостатак пажње када се говори о начину на који различите технологије могу да утичу на основна људска права и слободе. Научници и инжењери суочавају се са етичким разматрањима о томе које пројекте треба или не треба да предузму и како могу да се увере да је извођење пројекта безбедно и корисно. Британски савет за инжењерство и физичке науке (*Engineering and Physical Sciences Research Council [EPSRC]*), 2010. године одржао је састанак како би развио сет принципа роботике. У наредним годинама друге владине агенције, непрофитне организације и компаније створиле су сличне сетове принципа. Суштина је у томе

да свака организација која ствара технологију вештачке интелигенције, и сви у организацији, имају одговорност да се постарају да технологија доприноси добру, а не штети (Russell and Norvig 2021, 987).

Употребом различитих услуга и производа који су базирани на технологијама вештачке интелигенције, долази до могућности угрожавања основних права појединаца, при чему се у првом реду мисли на право на достојанство, недискриминацију, поштовање приватног живота, заштиту података, право на равноправност жена и мушкараца, слободу изражавања и окупљања, затим право на поштене и правичне радне услове, заштиту околине, здравље и безбедност људи, права потрошача, право на ефикасан правни лек, поштено суђење и претпоставку невиности, права деце и особа са инвалидитетом.

Обрада података у системима ВИ мора бити пропорционална легитимном циљу који се њоме жели остварити, а у свакој фази обраде потребно је одржавати правичан баланс између интереса развоја и употребе система, као и права и слобода које та обрада може довести у питање (Savet Europe 2019, 12). Нажалост, још увек не постоје опсежни емпиријски докази нити сагласност о широком распону права на које вештачка интелигенција утиче, нити о потребним заштитним мерама, како би се у пракси осигурала употреба вештачке интелигенције у складу са основним правима.

Под лупу, у ери вештачке интелигенције, стављају се права која се у савременој литератури најчешће препознају као посебно изложена ризицима технолошког развоја, пре свега право на приватност, принцип недискриминације, слобода изражавања и право на рад. Поједини аутори указују и на ризик да примена система вештачке интелигенције може утицати на аутономију мишљења, слободно формирање ставова и капацитет појединаца за саморефлексију (Rejković 2024). Посебна пажња биће посвећена анализи начина на

који ови процеси утичу на запосленост и могу допринети продубљивању постојећих економских неједнакости.

Изазови заштите приватности у условима примене вештачке интелигенције

Заштита приватне сфере појединца, једно је од основних обележја либералне демократије. Различита права приватности штите суверену сферу појединца, омогућавајући му да живи свој живот без произвољних мешања државе и других људи. „Њих чине право на поштовање приватног и породичног живота, неповредивости дома и преписке, као и право на поштовање части и угледа појединца” (Hadži–Vidanović i Milanović 2006, 20–21). Члан 12 Универзалне декларације прописује да: „Нико не сме бити изложен произвољном мешању у његову приватност, породицу, дом или преписку, нити нападима на част или углед” (Ujedinjene nacije 1948, čl. 12). У складу с наведеном одредбом, јавна власт има двоструку обавезу, негативну, да се уздржи од произвољних упада у приватни живот, и позитивну, да предузима делотворне мере како би се приватност стварно заштитила.

Као што се вероватно очекује, већина технологија вештачке интелигенције има штетан утицај на право на приватност. ВИ је по својој природи ”гладна” података и фундаментално је заснована на алгоритмима, који се аутоматски провлаче кроз огромне количине података са циљем генерисања одговора и предвиђања. Сходно томе, системи ВИ се ослањају на прикупљање, складиштење, консолидацију и анализу коришћених података. ВИ, не само што може приступити великом броју података, већ их може обрадити и невероватном брзином и прецизношћу. Према тумачењу члана 8. Европске конвенције о људским правима, обухваћена је заштита широког спектра елемената приватног живота, који се могу груписати у три широке категорије (European Court of Human Rights 2022, 7–8):

- (Општа) приватност особе;
- Физички, психички или морални интегритет особе;
- Идентитет и аутономија особе.

На наведене категорије, вештачка интелигенција може имати веома велики утицај. Она поседује способност да предвиди понашање, стање ума и идентитет појединца анализом информација које се не посматрају нужно личним или приватним, попут израза лица, откуцаја срца, физичке локације и других, наизглед свакодневних или јавно доступних података. Системи за биометријско препознавање лица могу спречити грађане да остварују своје право на слободу изражавања, удруживања и окупљања и тако могу имати негативан ефекат на друштвену солидарност и учешће у демократским процесима. Овакви поступци стварају ефекат инвазивности на човеков осећај за приватност, а могу имати и тзв. паноптичке ефекте који код особе изазивају промену понашања сходно сумњи да су посматране и анализиране (Leslie et al. 2021, 15).

Деловање Четботова (*Chatbot*)² и стварање несумњиво фалсификованог садржаја (*Deep Fake*)³ од стране система заснованог на алгоритму и вештачкој интелигенцији може утицати на способност појединца да изгради ставове на поузданим информацијама. На тај начин се манипулише појединцима и угрожава њихово право да буду информисани како би могли да учествују у процесима демократског одлучивања (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 81–82). Са друге стране, подаци о нашим претраживањима путем интернета,

² Четботови (*Chatbot*) су компјутерски програми који симулирају људе у разговору путем гласа или текстуалним порукама. На овај начин се људи могу довести у заблуду да комуницирају са другим људима, а у ствари они комуницирају са компјутерским програмом заснованим на вештачкој интелигенцији.

³ Дипфејк (*Deep Fake*) – лажне информације створене дигиталним изменама на фотографијама или видео снимцима, тако да нека особа изгледа као да је неко други, односно да је нешто урадила или рекла, што заправо није урадила нити је рекла. На овај начин се злонамерно шире лажне информације.

комуникацији, кретању или куповинама, такође могу бити прикупљени и анализирани, а онда и злоупотребљени у различите сврхе.

На пример, истраживачи са Универзитета Стенфорд (*Stanford University*) обучили су дубоку неуронску мрежу да „предвиди” сексуалну оријентацију својих субјеката, без добијања пристанка, користећи слике, прикупљене са интернет страница за упознавање. Осим различитих методолошких недостатака, истраживање је показало како непоштовање права на приватност повећава ризик алгоритамског надзора, где подаци који се прикупљају и анализирају прете да открију личне податке о корисницима. Ово може довести како појединце тако и групе у опасност, а посебно оне, који живе под режимима у којима би се такве информације могле користити за репресију и дискриминацију (Latonero 2018, 13).

Други пример је Амазонов софтвер за препознавање лица на бази вештачке интелигенције, који је направљен, те постао широко доступан 2016. године. У јулу 2018, истраживачи Америчке уније за грађанске слободе (*American Civil Liberties Union* [ACLU]) покренули су експеримент упарујући слике свих 535 чланова Конгреса са базом од 25.000 слика ухапшених појединаца. Истраживачи су открили да софтвер, не само да је произвео 28 лажних подударања, већ је био и расно пристрасан. Будући да је Амазон, свој софтвер продао полицијским управама, ACLU је изразио забринутост због даље употребе система за препознавање лица у сврху владиног надзора, који се свеprisутан, непрозoran и нерегулисан (Latonero 2018, 13).

Када би инжењери вештачке интелигенције третирали приватност као основно људско право, а не као етичко питање, разматрање питања приватности, које већ постоји у индустријским стандардима и техничким нормама, било би само снажније. Они би требало да буду јасни у томе, које употребе надзора су компатибилне са људским правима и да одбију да раде на апликацијама које су некомпатибилне

(Russell and Norvig 2021, 990). На пример, Општа уредба Европске уније о заштити података (*GDPR*) налаже да компаније дизајнирају своје системе, имајући на уму заштиту података, као и да захтевају добијање сагласности корисника за било какво прикупљање или обраду података. Како наводи Човић (Čović 2020) „неопходно је да знамо не само са ким делимо наше податке, него и ко је овлашћен да их прикупља и у које сврхе” (674). У анализирању, идентификовању и реаговању на нове ризике свакако би требало да се ослоне на међународне уговоре и конвенције о људским правима, регулативе, као и националне законе. Могућности ВИ које је показала претходно поменута студија на Стенфорд Универзитету, даје јасан и недвосмислен увид у то на који начин вештачка интелигенција може да угрози приватност појединца или групе – како кроз огромно прикупљање података, тако и кроз способност деанонимизације субјеката. Подаци, било да су приватни или не, користе се, не само за обучавање система ВИ, већ и за профилисање и бодовање људи у различите сврхе – за предиктиван рад полиције, одобравање осигурања, социјална давања, предвиђање учинка при запошљавању и отпуштању итд. Штавише, информације о томе куда се крећемо и шта радимо у нашем свакодневном животу се, осим за маркетиншке активности, користе и да нас „гурну” према одређеним информацијама, те да нас подстакну да направимо одређене изборе и изаберемо опције, утичући на наш морални интегритет (Muller 2020, 8).

Заштита права на приватност јесте кључна за уживање и бројних сродних права, при чему се најпре мисли на слободу изражавања и удруживања, а затим и политичко учешће и информације. Она такође представља и својеврстан изазов који захтева комбинацију техничких, законодавних и друштвених приступа. Међутим, постоје и неки кључни кораци које ми, као појединци, можемо да предузмемо како бисмо заштитили своју приватност од негативних утицаја вештачке интелигенције. Поред упознавања закона и регулативе о приватности и коришћењу личних података,

користећи комплексне лозинке и двостепену аутентификацију можемо отежати приступ својим подацима и налозима. Са друге стране, виртуелне приватне мреже (*VPN*) штите нашу интернет везу и омогућавају нам да интернет претражујемо анонимно – што даље отежава свако даље праћење наших онлајн активности. Поред тога, важно је и бити пажљив приликом дељења личних информација на друштвеним мрежама и другим платформама, затим контролисати и ограничити дељење осетљивих података. Додатни алати за блокирање колачића и праћење, као што су *ad-blockeri*, могу да спрече компаније да прате наше понашање на интернету и преференције које имамо. Такође, редовним ажурирањем оперативних система и апликација на уређајима који се користе, осигуравамо најновије безбедносне заштите.

Важно је напоменути да, иако предузмемо све горе наведене кораке, потпуна приватност на интернету није увек могућа нити је загарантована, с обзиром на свеprisутност вештачке интелигенције и прикупљања података. Међутим, без обзира на то, применом ових мера ипак можемо значајно да повећамо своју приватност и смањимо потенцијалне ризике.

Алгоритамска пристрасност и принцип недискриминације

Начело да сва људска бића имају једнака права и да се према њима мора поступати једнако је камен темељац идеје људских права и произилази из урођеног и једнаког људског достојанства сваког појединца. Свесни смо, ипак, да природно право на једнакост, није никада било стварност за све људе, у прошлости, као ни данас. Дискриминација различитих врста је проблем који постоји од самих почетака човечанства (Benedek i Nikolova 2003, 89).

Општи инструменти о људским правима не дефинишу у потпуности дискриминацију. Зато се појам дискриминације у првом реду мора градити на основу описа у неким

посебним уговорима, као што су Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације и Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (Ujedinjene nacije 1965; 1979). Иако се прва односи на расну, а друга на дискриминацију жена, срж описа је истоветна: она је „свако разликовање, искључивање, ограничавање или давање првенства” које се заснива на неком недозвољеном разлогу и „има за циљ или последицу угрожавање или онемогућавање људских права и основних слобода” (Ujedinjene nacije 1965, чл. 1; 1979, чл. 1). Оригинално значење речи „дискриминација”, која је преузета из латинског језика јесте „разликовање”, али је временом, овај израз, барем у праву изгубио неутралност и добио негативно значење недозвољеног разликовања. „У области људских права, дискриминација представља разликовање у погледу поседовања и обима права које није дозвољено због основа и начина разликовања” (Dimitrijević, Raunović i Đerić 1997, 185). Уопште узевши, три елемента су заједничка свим облицима дискриминације (Benedek i Nikolova 2003, 91):

- Поступци који се означавају као дискриминациони, попут разликовања, искључења, ограничења и фаворизовања;
- Узроци дискриминације су личне карактеристике попут расе, боје коже, порекла, националног/етничког порекла, пола, старости, телесног интегритета итд;
- Сврха и/или последица дискриминације – сврха или последица дискриминације је спречавање жртава да остваре своја људска права и основне слободе. У складу с тим, треба разликовати непосредну дискриминацију (која се спроводи циљно), у којој починилац има намеру да изврши дискриминацију особе или групе, и посредну дискриминацију (која је последица нечега), у којој наоко неутрална одредба или мера *de facto* даје предност.

У фокусу расправе о ВИ је правичност аутоматизованог одлучивања: дали су исходи непристрасни или носе системску пристрасност. У теорији не би смели да дискриминишу, већ да обезбеде равноправан третман. Ипак, у пракси ВИ често, услед квалитета података и начина моделовања, репродукује па чак и увећава постојеће друштвене неједнакости. Системи вештачке интелигенције засновани на пристрасним информацијама могу проузроковати дискриминаторне алгоритамске одлуке или понашања. Ако систем вештачке интелигенције учи из података који су настали на основу дискриминаторних одлука, постоји ризик да ће и сам понављати те обрасце. У таквом „повратном циклусу” може доносити пристрасне закључке и тако директно угрозити људска права (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 86). Дакле, алгоритми који се користе, могу да буду пристрасни због начина на који су програмирани, са једне стране или због недовољно разноликог узорка података који се користе за обуку алгоритама, са друге. Како Барокас и Селбст (Barocas and Selbst 2016) наводе, рударење података може бити дискриминаторно средство, чак и када је наизглед објективно и рационално. Уколико је у неком ранијем периоду, на одређене позиције запошљаван већи број мушкараца него жена, систем вештачке интелигенције ће на основу учења на претходним примерима и у будућем периоду дискриминисати жене приликом запошљавања на исте те позиције. На пример, Амазонов алгоритам за запошљавање, трениран на профилима углавном мушких „најуспешнијих” радника, почео је да фаворизује мушкарце и да елиминише биографије које не прате шаблоне, карактеристичне за те профиле. Овај пример показује да системи ВИ у регрутовању и надзору запослених могу озбиљно нарушити права радника, подстаћи пристрасност и довести до њихове дехуманизације.

Важно је узети у обзир, да системе вештачке интелигенције и даље креирају људи који и сами могу да буду пристрасни и дискриминаторски оријентисани. Према

томе, неопходно је активно учествовање, као и сврсисходне консултације са разноврсном заједницом која укључује суштинску заступљеност свих група и то у свим фазама животног циклуса вештачке интелигенције, јер уколико се ВИ правилно користи и ако је користе они који теже друштвеном напретку, она засигурно може да постане катализатор позитивних промена.

Како би се обезбедило да алгоритми који се користе у различитим областима не дискриминишу и не угрожавају права појединаца и група, потребно је обезбеђивање развоја неутралних алгоритама, њихове транспарентности у смислу начина доношења одлука, укључивање разноликости узорка и коначно, тестирање пре примене истог. Потребно је посветити посебну пажњу транспарентности и приступачности информација о основним подацима који се користе за развијање ових система, што би требало да буде испраћено и стварањем одговарајућег регулаторног оквира и смерница, у складу са етичким принципима и вредностима.

ПРАВО НА РАД У ДОБА АУТОМАТИЗАЦИЈЕ И ТЕХНОЛОШКИХ ТРАНСФОРМАЦИЈА

Стварна слобода појединца не може постојати без економске и социјалне сигурности и независности, што представља основ личне слободе и предуслов за уживање свих других права. Приметно је, да је та сигурност у великој мери пољуљана страхом да ће вештачка интелигенција заменити људе у многим пословима—почевши од преводилачких услуга, копирајтинга, правних истраживања, до сложених, као што су дизајн, програмирање и томе слично. До сада је сваки талас технолошких иновација на крају створио више радних места, него што је уништио. Иако промене нису увек биле добре за све, биле су добра за друштво у целини, као и човечанство. На пример, многи од нас су добро упознати са апликацијама попут *ChatGPT*-а и *Google Gemini*-а, те их увелико користе за своје свакодневне потребе. Наведене платформе представљају

конверзациону вештачку интелигенцију, која представља једну од многих иновација хипераутоматизације и ВИ. Оне ће чинити део архитектонских решења која аутоматизују, повећавају продуктивност људи или машина и аутономно извршавају пословне и информационо-технолошке процесе. Такође ће се вероватно користити за замену, рекалибрацију и редефинисање неких активности и задатака укључених у различите послове (McCartney 2023).

Вештачка интелигенција засигурно може имати велике користи када се употребљава за опасан, тежак, прљав, исцрпљујући, непријатан или досадан посао. Међутим, ови системи се такође све више користе за праћење радника, дистрибуцију посла без људске интервенције, процену и предвиђање потенцијала и учинка радника у ситуацијама запошљавања и отпуштања. Ове примене ВИ би могле да угрозе пре свега право на праведне услове рада, безбедне и здраве услове, достојанство на раду, као и право на организовање (Muller 2020, 11). Присутан је и ризик од губитка неопходних вештина у условима када све више послова и одлука које су раније доносили људи, преузимају системи ВИ. Ово даље може довести, не само до мање квалификоване радне снаге, већ и до повећања ризика од кvara система, где ће само неколико људи бити оспособљено за рад са вештачком интелигенцијом и реаговање у ситуацијама када дође до проблема са истом. Остаје непознато да ли ће, колико, и којих послова бити изгубљено или пак добијено као резултат развоја ВИ, али постоји могућност да ће у периоду ове комплексне трансформације, неусклађеност између рањивих радних снага и потребних вештина изазвати технолошку незапосленост.

Могуће је да ће бити толико послова да ће они, који развијају, надгледају и иновативно користе технологију на крају надмашити оне, који су свој посао изгубили због вештачке интелигенције, али се може догодити и да милиони људи остану искључени и сувишни као учесници на тржишту рада. Аутоматизација и роботизација већ избацују многе

средовечне раднике са послова за које су некад веровали да су сигурни. У економији 21. века, само је мали проценат становништва имун на могућност западања у сиромаштво услед процеса који је ван њихове контроле (Risse 2018, 13).

Када говоримо о потенцијалном проблему будуће незапослености, могу се изнети и контрааргументи који се ослањају на тврдњу да ће наше потребе, еволуирати у сложене облике који ће захтевати стварне људе и да ће ВИ на крају запослити људе са другачијим скупом способности. Оно што представља изазов јесте пронаћи одговарајуће алтернативне послове за људе који су замењени вештачком интелигенцијом (Taumar 2021, 10).

Поред проблема незапослености, јавља се и потенцијална неједнака расподела богатства. Наиме, аутоматизација ће без било какве сумње створити велике приходе и повећати продуктивност. Међутим, највећи део оствареног профита ће добити управо власници аутоматизованих система и инвеститори, док се радницима не мора нужно омогућити пропорционално повећање. То даље води расту неједнакости прихода и поремећаја садашњих економских услова и равнотеже.

Други проблем јесу земље у развоју, које су оријентисане пре свега, ка расту кроз јефтинију производњу за извоз. Међутим, уколико се развијене земље, које имају бољи приступ ресурсима и веће могућности за развијање технологија на бази ВИ, потпуно окрену аутоматизованим производним капацитетима, у којој мери ће земље у развоју бити погођене? Поставља се и питање на који начин ће богатство створено применом вештачке интелигенције бити распоређено, односно да ли ће користи од технолошког напретка бити доступне ширем друштву или ће се концентрисати у рукама ограниченог броја држава, корпорација и појединаца?

Наведени проблеми су веома сложени и захтевају пажњу, не само од стране националних власти када је реч о доношењу прописа који регулишу употребу ВИ, већ и од

индустрије и друштва у целини. Могуће је, да ће временом, међународни систем људских права развити смернице, које боље реагују на питања дистрибуције у контексту ВИ. Међутим, док се то не догоди, постоји јак аргумент да би националне владе требало да се позабаве овим питањима, не само неким убеђивањем већ и строгом регулацијом, поштујући права али и посебне вредности земље и приоритете јавне политике. Влада такође има важну улогу у стварању услова који подстичу компаније да озбиљно схвате своје обавезе када су у питању људска права.

Инвестирање у образовање и обуку људи, са циљем стицања вештина потребних у ери вештачке интелигенције, подстицања предузетништва и омогућавање приступа технологији и дигиталним ресурсима, јесте кључно за правилнију расподелу економске користи и умањивање негативних ефеката, попут незапослености, настале услед развоја ВИ. Са друге стране, и разматрање различитих социјалних политика, као што су порези на богатство или основни доходак, може допринети смањењу раскорака у нивоима неједнакости које вештачка интелигенција може да изазове.

СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА И ПРАВО НА ИНФОРМИСАЊЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Мисао оживљава њеним изговарањем. С друге стране, мишљење које формирамо, зависи од тога које ћемо информације о томе претходно добити. „Слобода изражавања не значи само да имамо право да искажемо своје мишљење, већ и право да добијамо информације” (Hadži–Vidanović i Milanović 2006, 25). Свако дакле, има право да буде обавештен о ономе што га интересује, да тражи и прима мишљења, обавештења и идеје. Ово право није омеђено границама. Никоме се не сме запречити пут информацијама и идејама, одакле год оне потицале. У новије време ово пасивно право добија активну димензију кроз законе о праву

на приступ информацијама. Државни органи дужни су да сваком грађанину учине доступним податке које поседују о њему, као и информације на које има право. Ограничења су могућа само ако су изричито прописана законом и у складу са међународним обавезама (Dimitrijević, Paunović i Đerić 1997, 319–320).

Слобода изражавања, међутим, није апсолутна и под одређеним условима се сме ограничити. На пример, не смемо лагати или вређати друге, нити смемо ширити информације којима би се угрозила права других људи, нарочито њихово право на приватност. Право на слободу изражавања и информисања, укључујући слободу изражавања мишљења и примања информација и идеја, гарантовано чланом 10. и слобода окупљања и удруживања, гарантовано чланом 10. односно чланом 11. Европске конвенције о људским правима (Savet Evrope 1950, чл. 10–11), могу бити угрожени деловањем система вештачке интелигенције. Праћење, профилисање и идентификација појединаца путем система ВИ могу директно угрозити слободу мишљења, изражавања, окупљања и удруживања, јер уклањају могућност анонимности (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 129). Резултат тога јесте, да ће много мање људи бити спремно да учествује, у рецимо неким мирним демонстрацијама, с обзиром на то да ће највероватније бити идентификовани. Исто важи и за ситуацију у којој се наши подаци користе за бодовање, процену и учинак, помоћу система ВИ (нпр. како бисмо добили кредит, хипотеку, позајмицу, посао, унапређење итд.), која даље може водити томе да појединац почне да се устручава да отворено изрази одређено мишљење, прочита одређене књиге или новине на интернету или погледа онлајн медије.

Наше присуство на интернету последично доводи до профилисања, а затим и слања персонализованих садржаја, које врло често садрже рекламе производа и услуга одређених компанија са циљем остваривања профита, без обзира на угрожавање слободе мишљења и информисања, филтрирањем и селектовањем пласираних информација.

Како платформе друштвених медија постају централно место за одвијање јавне дискусије, присутна је озбиљна дебата о улози самих платформи у модерирању садржаја. Вештачка интелигенција се користи за одлучивање о томе који садржај се уклања, који садржај има приоритет или коме се дистрибуира. Те одлуке се спроводе помоћу технологије коју развија и примењује неколицина онлајн платформи – чувара улаза у дигитални свет (Pirkova et al. 2021, 8–9). Уз говор мржње, лажне вести и медијске манипулације које круже платформама попут Фејсбука и Икса, законодавци и јавност позивају компаније да се дубље позабаве овим проблемом. Ови позиви на акцију сусрећу се са забринутошћу о томе како приватне компаније могу смислено да одреде границе говора онлајн (Latonero 2018, 14). То су моћне компаније са способношћу да обликују и арбитрирају политички и јавни дискурс. Нема сумње да начин на који се онлајн информације приређују, деле и моделишу има директан и значајан утицај на глобални мир, стабилност и свеобухватну безбедност. Такву моћ мора да прати одговорност. И поред тога, ови нови чувари и њихова пословна пракса, развијају се брзином која надмашује било који правни или регулаторни оквир за коришћење вештачке интелигенције за обликовање нашег информационог простора онлајн (Pirkova et al. 2021, 8–9). Модерирање садржаја, може чак и ненамерно цензурисати мањинска мишљења и друге непопуларне и критичне облике слободног изражавања.

Разноврсност и медијски плурализам представљају важне факторе за развој и одржање демократије, међутим, данас су под изузетно великим утицајем како интернет посредника, тако и друштвених мрежа који представљају кључне дистрибутере информација. Уз помоћ вештачке интелигенције и алгоритама, тако прилагођени садржај се доставља кориснику, чиме се утиче на слободу појединца да види и прочита додатне информације, те види ширу слику, ускраћујући медијску слободу. Креатор алгоритма, у овом случају покушава да појединца приближи стварању

одређеног мишљења или доношењу неке одлуке, што јесте у складу са економским интересима интернет посредника али није са демократским вредностима и јавним интересом. На овај начин је угрожено једнако право на приступ информацијама, односно угрожен је медијски плурализам и могућност приступа разноврсним информативним садржајима, угрожено је право на формирање мишљења, а самим тим и суштина демократског процеса. Да би се спречили негативни ефекти употребе вештачке интелигенције у дељењу медијских садржаја, неопходно је да национална законодавства успоставе и ојачају независна регулаторна медијска тела и развију нормативни оквир за осигурање одговорности интернет посредника, укључујући и обавезу детаљне провере утицаја алгоритма на људска права (Pirkova et al. 2021, 38).

НОРМАТИВНИ ОКВИР РАЗВОЈА И ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Тренутно не постоје међународни уговори који се посебно фокусирају на вештачку интелигенцију или аутоматизовано доношење одлука, али се одређени број постојећих уговора и конвенција сматра релевантним за делимично регулисање ове области. Међународни акти којима се штите људска права су, пре свега, Декларација Уједињених нација о људским правима из 1948. године, Европска конвенција о људским правима из 1950. године, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима Уједињених нација из 1966. године, Повеља Европске уније о основним правима из 2009. године, као и конвенције: Конвенција о заштити појединаца у односу на аутоматску обраду података о личности Савета Европе из 1981. године, Конвенција Уједињених нација о елиминацији свих облика расне дискриминације из 1965. године, Конвенција Уједињених нација о елиминацији свих облика

дискриминације жена из 1979. године, Конвенција о сајбер-криминалу Савета Европе из 2001. године, итд. (Ujedinjene nacije 1948; 1965; 1966a; 1966b; 1979; Savet Evrope 1950; 1981; 2001; Evropska Unija 2012). Постојећи правни оквир заснива се на постојећим документима о људским правима, са циљем заштите појединаца и њихових основних права и слобода од негативних утицаја које технологија вештачке интелигенције може имати на иста. Многа од ових права су релевантна за примену ВИ, као што су право на недискриминацију или право на приватност. Међутим како се вештачка интелигенција све више користи у најразличитијим секторима и на начине, који утичу на све веће делове наших живота, она је све релевантнија за сваку од ових области права. Вештачка интелигенција је уједно релевантна и за правне инструменте којима се штите рањиве или мањинске групе, иако не постоји посебан правни механизам који се односи директно на ВИ, све већи број актуелних правних механизма је релевантан за начине на које се она развија и примењује.

Тренутно је главни приступ управљању вештачком интелигенцијом и њеном регулисању, приступ „меког права”. Овај принцип, развиле су организације приватног, академског и јавног сектора, снажно се залажући у корист саморегулације. Чињеница јесте, да ови добровољни кодекси понашања могу позитивно деловати на обликовање организационе културе и значајно утицати на праксу, пре свега због своје прилагодљивости, флексибилности, непосредности имплементације и способности брзе промене. Са друге стране су пак критиковани, због тога што су врло често симболични и углавном реторички, те их прати и недостатак доследности око практичних смерница, смерница везаних за етику вештачке интелигенције, као и недостатак одговорности и транспарентности у вези са њиховом применом. Ово доводи до веома различитих приступа, ставова и разумевања око тога, како вештачка интелигенција треба да буде регулисана и да то буде у складу са етичким нормама и принципима.

Као такав, постоји јак разлог за комбиновање приступа добровољног „меког права” са обавезним управљањем (Leslie et al. 2021, 25):

<i>Тврдо право</i>	<i>Меко право</i>
<i>Правно обавезујући инструменти</i>	<i>Необавезујуће препоруке, смернице или декларације које консолидују заједничке принципе и стандарде најбоље праксе</i>
<i>Фиксне санкције</i>	<i>Отворени за тумачење</i>
<i>Парнични и судски поступак</i>	<i>Без законских санкција</i>

Најзначајнији корак у регулисању вештачке интелигенције, учинила је Европска унија. Употреба вештачке интелигенције у ЕУ регулисана је Актом о вештачкој интелигенцији, првим свеобухватним законом о ВИ на свету. У оквиру своје дигиталне стратегије, намера ЕУ била је да регулише ВИ и осигура боље услове за развој и употребу ове иновативне технологије (Evropski parlament, 2023). Комисија је у априлу 2021. године предложила први регулаторни оквир ЕУ-а за вештачку интелигенцију. У оквиру њега је предложена анализа и класификација система вештачке интелигенције према ризику који представљају за кориснике. Различити нивои ризика значе више или мање регулације. Наиме, приоритет парламента је био да обезбеди да системи вештачке интелигенције у ЕУ буду сигурни, транспарентни, следљиви, недискриминаторни и еколошки прихватљиви. Поред тога, циљ је био успостављање технолошки неутралне и једнообразне дефиниције вештачке интелигенције која се може применити на будуће системе ВИ. Закон ЕУ о вештачкој

интелигенцији добио је коначно одобрење у мају 2024. и представља витални закон који ће регулисати улогу вештачке интелигенције у Европи и поставити глобални стандард за то како очекујемо да системи вештачке интелигенције раде (Anderson 2024).

ЗАКЉУЧАК

Технологија вештачке интелигенције несумњиво помера границе човечанства. Научни и технолошки развој данас већ има огроман утицај на развој економије, друштва, као и нас самих. Како ови системи постају све напреднији, способнији и софистициранији, наш свет постаје ефикаснији и комплекснији. Вештачка интелигенција увелико замењује, или барем покушава да замени људе у многим областима. Некада је вештачка интелигенција била само део научне фантастике коју смо имали прилике да гледамо, а сада је носимо у џеповима и на зглобовима, док нас возила сама возе, а дијагностички системи одређују шта нас мучи. Међутим, од изузетне је важности бити свестан потенцијалних ризика вештачке интелигенције, негативних утицаја и последица, те остати на опрезу због могућих злоупотреба исте. Како ВИ почиње да преобликује људско искуство, људска права морају имати централно место у њеном систему. Поштовање етичких начела, принципа, а са тим у вези и са људским правима и слободама, кључан су фактор за обезбеђивање сигурне и одговорне примене која ће сузити спектар моралних и правних дилема. Брз и динамичан развој вештачке интелигенције поставља високе захтеве правном систему, чији је задатак пре свега, уређивање нове реалности, а затим и прилагођавање правних норми у области која се константно шири и напредује. Постојећи правни инструменти тек делимично и посредно регулишу област вештачке интелигенције, док је разумевање етичких и правних питања везано за њен развој, много дубље и комплексније. Питања која се отварају, тичу се најпре аутономног понашања система

ВИ, њеног правног субјективитета, као и одговорности за евентуалну штету која може настати њеним деловањем. Тренутни правни оквир не задовољава ове захтеве, нити иде у корак са динамиком промена. Несумњиво је да постојећи правни прописи о људским правима, пружају могућност заштите поменутих права и слобода. Али је без сваке сумње потребно да се ови прописи унапреде, донесу нови општи, као и секторски прописи који ће регулисати употребу система ВИ заснованих на алгоритамском одлучивању, на безбедан начин и уз висок степен заштите појединачних права и слобода. Због саме комплексности система вештачке интелигенције није једноставно уредити употребу алгоритама правним средствима и на тај начин заштитити основна права и слободе, али је то свакако могуће и пре свега неопходно. Док разматрамо ове ризике, не смемо заборавити да је њена примена, искључиво наша одговорност.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anderson, Porter. 2024. "European Council: The New 'AI Act' Gets Final Approval". *Publishing Perspectives*, May 21, 2024. Poslednji pristup 20. jun 2025. <https://publishingperspectives.com/2024/05/european-council-the-new-ai-act-is-to-become-law/>.
- Barocas, Solon, and Andrew D. Selbst. 2016. "Big Data's Disparate Impact". *104 California Law Review* 671, 671–732. DOI: 10.15779/Z38BG31.
- Benedek, Wolfgang, and Minna Nikolova. 2003. *Razumevanje ljudskih prava – priručnik o obrazovanju za ljudska prava*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore; Beogradski centar za ljudska prava.
- Dimitrijević, Vojin, Milan Paunović, i Vladimir Đerić. 1997. *Ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, Dosije.

- European Court of Human Rights. 2022. "Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to Respect for Private and Family Life". Strasbourg: Council of Europe.
- Evropska unija. 2012. „Povelja o osnovnim pravima Evropske unije”. Službeni list EU C 326. 26. октобар 2012.
- Evropski parlament. 2023. "EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence". *News*. 12. June 2023. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>.
- Gajin, Saša. 2012. *Ljudska prava: pravno-sistemiški okvir*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Centar za unapređivanje pravnih studija, Institut za uporedno pravo.
- Hadži-Vidanović, Vidan, i Marko Milanović. 2006. *Ne smetajte, uživam u svojim pravima i slobodama*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- High-Level Expert Group on Artificial Intelligence [AI HLEG]. 2019. *A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines*. Brussels: European Commission.
- Janičić, Predrag, i Mladen Nikolić. 2021. *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Matematički fakultet.
- Krivokapić, Boris. 2017. „Pojam ljudskih prava”. *Strani pravni život* 61(1): 9–20.
- Latonero, Mark. 2018. *Governing Artificial Intelligence: Upholding Human Rights & Dignity*. New York: Data & Society.
- Leslie, David, Christopher Burr, Mhairi Aitken, Josh Cows, Mike Katell, and Morgan Briggs. 2021. *Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law: A Primer*. Strasbourg/London: Council of Europe; The Alan Turing Institute.
- Luknar, Ivana. 2025a. *Socio-Political Effects of Technology*. Belgrade: Institute for Political Studies.

- Luknar, Ivana M. 2025b. "The Effect of Technological Progress on the Emergence of Social Deviations Interpreted Through the Issue of Alienation and Technology Dependency". *Sociološki pregled* 59 (2): 586–609. DOI:10.5937/socpreg59-55492.
- McCartney, Ava. 2023. "Your 7 Biggest Questions About ChatGPT, Answered". Gartner, 5. april 2023. Poslednji pristup 15. jun 2025. <https://www.gartner.com/en/articles/your-7-biggest-chatgpt-questions-answered>.
- Milosavljević, Milan. 2015. *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Muller, Catelijne. 2020. *The Impact of Artificial Intelligence on Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Amsterdam: ALLAI.
- Pejković, Marko. 2024. „Veštačka inteligencija i totalitarizam”. *Arhiv* 119 (1): 83–101. DOI:10.5937/adpn2401083P.
- Pirkova, Eliska, Matthias Kettemann, Marlena Wisniak, Martin Scheinin, Emmi Bevensee, Katie Pentney, Lorna Woods, et al. 2021. *Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu – priručnik za razvoj politika*. Beč: Kancelarija predstavnice OEBS-a za slobodu medija [RFOM].
- Prlja, Dragan, Gordana Gasmi, i Vanja Korać. 2022. *Ljudska prava i veštačka inteligencija*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Risse, Mathias. 2018. *Human Rights and Artificial Intelligence: An Urgently Needed Agenda*. Cambridge, MA: Carr Center for Human Rights Policy, Harvard Kennedy School.
- Russell, Stuart, and Peter Norvig. 2021. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. Harlow: Pearson.
- Savet Evrope. 1950. „Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima)”. ETS br. 5. Rim. 4. novembar 1950.

- Savet Evrope. 1981. „Konvencija za zaštitu pojedinaca u odnosu na automatsku obradu podataka o ličnosti.” ETS br. 108. Strazbur, 28. januar 1981.
- Savet Evrope. 2001. „Konvencija o sajber-kriminalu (Budimpeštanska konvencija)”. ETS br. 185. Budimpešta. 23. novembar 2001.
- Savet Evrope. 2019. „Veštačka inteligencija: Deset koraka za zaštitu ljudskih prava”. Strazbur: Savet Evrope.
- Taumar, Sandeep. 2021. “Artificial Intelligence: Revolution, Definitions, Ethics and Foundation”. U *Artificial Intelligence and Global Society: Impact and Practices*, ur. Puneet Kumar, Vinod Kumar Jain, and Dharminder Kumar, 1–15. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Ujedinjene nacije. 1945. „Povelja Ujedinjenih nacija”. San Francisko. 26. jun 1945.
- Ujedinjene nacije. 1948. „Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima”. Pariz. 10. decembar 1948.
- Ujedinjene nacije. 1965. „Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije [ICERD]”. Njujork. 21. decembar 1965.
- Ujedinjene nacije. 1966a. „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima [ICCPR]”. Njujork. 16. decembar 1996.
- Ujedinjene nacije. 1966b. „Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima [ICESCR]”. Njujork. 16. decembar 1966.
- Ujedinjene nacije. 1979. „Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena [CEDAW]”. Njujork. 18. decembar 1979.
- Čović, Ana V. 2020. „Pravo na privatnost i zaštita ličnih podataka u doba pandemije COVID-19”. *Sociološki pregled* 54 (3): 670–697. DOI:10.5937/socpreg54-27284.

Sanja Popović*

Independent Researcher, Belgrade

NORMATIVE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

Resume

Artificial intelligence, operating within its comprehensive physical and omnipresent digital dimensions, is fundamentally transforming numerous intimate and public aspects of our everyday lives. Its constant and increasingly pervasive presence, reflected in the growing number of devices and applications, illustrates a rising societal tendency to place full and ever-greater trust in complex algorithms in the pursuit of rapid advice and efficient solutions to a wide range of personal and professional problems and tasks. Within public discourse, its undeniable potential to stimulate economic growth, accelerate technological progress, and generate other measurable benefits for society as a whole is frequently celebrated with enthusiasm. Yet, overshadowed by these promising narratives, significant challenges that inevitably confront the fundamental rights and freedoms of individuals in this new technological environment are often largely overlooked. In the following text, the author seeks to carefully and systematically acquaint the reader with the foundational concept of human rights as a fundamental achievement of civilization, their rich theoretical background shaped throughout the history

* E-mail: popovic.sanya@yahoo.com; ORCID: 0009-0007-6574-6953.

** The paper represents the result of research conducted as part of the doctoral dissertation.

of philosophical and legal thought, as well as their crucial role in the ongoing and increasingly intense debates on the ethical, legal, and social implications of contemporary artificial intelligence. Among the numerous complex and unresolved questions inevitably raised by the rapid development and ever-expanding application of artificial intelligence, particularly in the sensitive domain of human rights, the author will identify and critically examine those rights that, according to many experts and observers, are most endangered and are increasingly emerging at the very center of attention. This includes not only the focus of the academic and scientific communities but also the concern of the broader public. These rights are: the right to privacy in the digital age, the principle of non-discrimination in the context of algorithmic decision-making, freedom of expression in the online sphere, and the right to work, which is inextricably linked to the increasingly pressing issue of potential mass unemployment and the growing inequality in the distribution of economic wealth within society. **Keywords:** algorithms, privacy, bias, discrimination, unemployment, freedom of expression

*** Овај рад је примљен 24. априла 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.